

provincie :: Utrecht

Oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug

Oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug

J .T. Wildschut
H.J. Brijker
E. van den Dool

Provincie Utrecht, sector RER
Mei 2004

Colofon

AUTEURS:

Jaap Wildschut,
Hein Brijker,
Emma van den Dool,
Provincie Utrecht, sector Ecologisch onderzoek en Groene regelgeving (RER)

FOTO'S:

Emma van den Dool
Jean Knooren
Bert Maes

KAARTEN:

Provincie Utrecht
Cees van Strien
Mariecke Janssen

VORMGEVING/DTP:

Elsa van der Haven, Grafisch Centrum provincie Utrecht

DRUKWERKBEGELEIDING:

Grafisch Centrum provincie Utrecht

DRUKWERK:

PlantijnCasparie - Utrecht

OPLAGE:

1000

Voorwoord

Dat de Utrechtse Heuvelrug prachtige natuur herbergt, weet iedereen. Maar dat er nog eeuwenoude bossen te vinden zijn, is zeker geen gemeengoed. Het zijn de overblijfselen van het oorspronkelijke 'wilde bos' waarmee de Heuvelrug in de vroege middeleeuwen bedekt was. De afzonderlijke bomen kunnen tussen de 500 en 1000 jaar oud zijn. Dit boek toont u de plekken waar deze bossen te bezoeken zijn.

Waarde

Ze vertegenwoordigen niet alleen een belangrijke ecologische waarde, maar even goed een cultuurhistorische. De bossen vertellen het verhaal van het eeuwenlang gebruik door en voor mensen, waardoor ze zo lang konden overleven. Het is onze taak deze bossen onder de aandacht te brengen, zodat ook onze generatie zorg draagt voor hun voortbestaan.

Voor wie?

Graag beveel ik daarom deze publicatie aan bij gemeenten, particuliere eigenaren, terrein-beherende organisaties en het overlegorgaan van het Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug. De provincie Utrecht wil met haar beleid de natuur op de Heuvelrug een krachtige impuls geven. Daarvoor is kennis over deze oude boskernen van groot belang. We verwachten van bovengenoemde instanties dat zij beschermende- en herstelmaatregelen opnemen in hun beheervisies, waardoor ook daadwerkelijk uitvoering kan worden gegeven aan het beleid.

Drs. J.P.J. Lokker
Gedeputeerde Landelijk Gebied

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	7
2.	Hakhout en spaartelgen	11
3.	Het belang van oude boskernen	13
3.1.	De ouderdom van oude boskernen	13
3.2.	De toenemende zeldzaamheid van hakhoutbos	13
3.3.	De cultuurhistorische waarden van hakhoutbos	14
3.4.	Het leefmilieu voor bijzondere diersoorten	14
3.5.	Het leefmilieu voor bijzondere planten	15
3.6.	De aanwezigheid van oorspronkelijk genenmateriaal	16
3.7.	De belevingswaarde van oud bos	16
4.	De verspreiding van oude boskernen over de Utrechtse Heuvelrug	17
5.	Beschrijving van de oude boskernen per deelgebied	19
5.1.	Gebied rond Rhenen en de Grebbeberg	19
5.2.	Gebied rond Amerongen en Leersumse Veld	20
5.3.	Gebied rond Doorn	22
5.4.	Gebied rond Austerlitz	23
5.5.	Gebied rond Den Treek	24
5.6.	Gebied rond de Leusderheide en Vlasakkers	25
5.7.	Gebied rond Bilthoven	26
5.8.	Gebied rond Soest en de Soesterduinen	27
5.9.	Gebied rond Baarn en Hollandse Rading	29
6.	Conclusies en provinciaal beleid	31
6.1.	Conclusies	31
6.2.	Provinciaal beleid	31
6.3.	Streekplan Utrecht	32
6.4.	Bestemmingsplannen Buitengebied	32
6.5.	Subsidiestromen	32
6.6.	Regelgeving	33
7.	Aanbevelingen voor beheer	34
	Begrippenlijst	35

Bijlagen: Kaart oude boskernen Utrechtse Heuvelrug (3 losse kaarten)

Dit rapport is een verkorte versie van het meer gedetailleerde onderzoeksverslag dat als RER-bericht 'Onderzoek naar de oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug' in 2004 zal verschijnen. In dat verslag wordt nader ingegaan op de beoordelingscriteria en keuzeverantwoording en er wordt een uitgebreidere gebiedsbeschrijving, een overzicht van het voorkomen van iedere autochtone boomsoort apart en van de geraadpleegde literatuur opgenomen.

1. Inleiding

De Utrechtse bosgebieden zijn voor een groot deel geconcentreerd op de Utrechtse Heuvelrug. De meeste van de daar aanwezige bossen worden hoog gewaardeerd. Toch is het niet zo, dat de natuurwaarde overall even groot is. Terreinen met een jonge aanplant van dennen hebben weinig ecologische waarde, ze zijn dicht en donker en er is nauwelijks enige ondergroei.

Oude bossen daarentegen zijn vaak veel gevarieerder en kunnen ook om andere redenen heel waardevol zijn. Met de kennis, die is opgedaan met het onderzoek naar de oude boskernen kan meer differentiatie aangebracht worden in de natuur- en cultuurwaarde van de bosgebieden op de Utrechtse Heuvelrug. De kaart 'oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug' waarin het onderzoek resulteerde en die als bijlage is toegevoegd, is hiervoor een belangrijk en praktisch middel.

Om een goed beeld te krijgen van de nog aanwezige percelen en relictten van het oorspronkelijk inheemse bos is in 2001 een onderzoek gestart naar het voorkomen van autochtone bomen en struiken. Omdat heel veel bomen in Nederlandse bossen aangeplant zijn, ook de inheemse soorten, vergt het onderscheid tussen wilde of autochtone bomen en aangeplante bomen een aparte inventarisatiemethodiek. De voor bosbouwkundige of sierdoelen aangeplante bomen zijn immers bijna altijd van elders aangevoerd en behoren daardoor, ook in het geval van de inheemse soorten, niet tot de wilde of autochtone vegetatie. Laanbeplantingen (zoals beukenlanen) en op landgoederen en buitenplaatsen aangeplante bomen zijn niet in dit onderzoek meegenomen. Daar zal veelal sprake zijn van geïmporteerd plantgoed.

De gehanteerde inventarisatiemethodiek is ontwikkeld door Bert Maes van het Ecologisch Adviesbureau Maes in opdracht van het Ministerie van LNV en in samenwerking met Chris Rövekamp van BRONNEN Onderzoek & Advies nader uitgewerkt. Bert Maes en Chris Rövekamp hebben de onderzoekers van de provincie ingewerkt in de specifieke inventarisatiemethodiek, een handleiding samengesteld en het project begeleid tijdens het veldseizoen.

In 2001 werd het zuidelijk en middendeel van de Heuvelrug in kaart gebracht. Het veldonderzoek werd toen uitgevoerd door Hein Brijker, Emma van den Dool en Jaap Wildschut, allen medewerkers van Provincie Utrecht, Sector Ecologisch onderzoek en Groene regelgeving (RER) van de Dienst Ruimte en Groen. Als tijdelijke onderzoeker werkte Dick de Boer mee. In 2002 werd het resterende noordelijke deel geïnventariseerd door Jaap Wildschut. Het onderzoek heeft geresulteerd in de bij dit rapport gevoegde oude boskernenkaarten.

Als hulpmiddelen voor het onderzoek is voor het oostelijk deel van de Heuvelrug de historische kaart van De Man uit 1802-1812 gebruikt en voor het hele gebied de Grote historische atlas van 1839-1859 gebruikt. Op basis van deze laatste kaart is ten behoeve van het provinciaal natuurbeleid de kaart 'oude bosgroeiplaatsen' samengesteld waarop alle bosgroeiplaatsen aangegeven staan welke in het midden van de negentiende eeuw als bos op de kaart stonden en tot heden onafgebroken boslocaties zijn gebleven. Deze kaart vormde de basis voor het te onderzoeken gebied.

Van belang is dat dit onderzoek naar oude boskernen en de basiskaart die daaruit voortvloeit een bredere bekendheid krijgen. Dit rapport is mede bedoeld om inhoud te geven aan een specifiek onderdeel van het bosbeleid van zowel de provincie als andere beleidsinstanties op dit gebied. Naast het natuurbeleid zijn de andere beleidsvelden die met de omvang en kwaliteit van oude boskernen te maken hebben de ruimtelijke ordening, het milieu- en waterhuishoudingsbeleid, het cultuurhistorisch beleid en het gebiedsgerichte beleid.

Belangrijke doelgroepen waar dit rapport zich op richt zijn, naast de bouseigenaren, beheerders, het rijk en de provincie, ook de waterschappen en gemeenten waarbinnen deze boskernen gelegen zijn alsmede het Overlegorgaan Heuvelrug. Voor de natuurbeherende instanties is het een inspiratiebron voor het bosbeheer en uitvoering van natuurgerichte ingrepen in het bos. Via projecten als "Hart van de Heuvelrug" en haar participatie in het Nationaal Park kan de provincie daadwerkelijk meewerken aan uitvoering van dit specifieke natuurbeleid.

*Uitsnede uit de historische kaart van
De Man - 1805 - omgeving Remmerstein
en de Grebbeberg*

*Dezelfde uitsnede uit de Grote Historische Atlas
van Nederland, 1839-1859*

Kaart oude bosgroeiplaatsen

Actueel aanwezige oude boskernen

Wat is een oude boskern?

Actuele groeiplaats van autochtone bomen en struiken welke afstammelingen zijn van de oorspronkelijk inheemse flora die na de ijstijd op eigen kracht Nederland heeft bereikt. De groeiplaats kan zowel een bos betreffen als ook een houtwal of een enkele boom of struik welke als relict van het oorspronkelijk bos te beschouwen is. Voor het opsporen van deze oude boskernen wordt een set van criteria gehanteerd.

Criteria voor het opsporen van oude boskernen.

De belangrijkste criteria die de boom of struik zelf betreffen:

- de boom of struik is een wilde inheemse variëteit, geen cultuurvorm;
- het betreft een zichtbaar oude boom of struik, een oude stoof van voormalig hakhout of spaartelg.

De belangrijkste criteria die de groeiplaats betreffen zijn:

- De boslocatie komt voor op de historische topografische kaart van ca. 1810 en ca. 1850;
- de boslocatie maakt in het veld een oude en ongestoorde indruk;
- het bodemtype en de groeiplaatsomstandigheden komen min of meer overeen met de natuurlijke standplaats van de soort;
- de bodem maakt een ongestoorde indruk;
- er zijn plantensoorten aanwezig in de boom-, struik- of kruidlaag die indicatief zijn voor oude bossen of houtwallen;
- de groeiplaats ligt binnen het verspreidingsareaal van de betreffende soort.

In de praktijk komt het erop neer dat voor het opsporen van oude boskernen vooral de aanwezigheid van oud, meestal doorgeschoten hakhout en voormalig hakhout (spaartelgen) een sterke indicatie is.

2. Hakhout en spaartelgen

De oude boskernen op de Utrechtse Heuvelrug bestaan voor een groot deel uit oud doorgeschoten hakhout en uit bossen die bestaan uit spaartelgen van voormalig hakhout. Voor het overgrote deel gaat het hierbij om de zomereik, maar ook de wintereik en de beuk komen op de Heuvelrug lokaal veel voor in de vorm van hakhout.

Hakhout is een heel oude beheersvorm, waarbij (jonge) bomen worden afgezet, en waarna de uitlopers met een bepaalde regelmaat (met een bepaalde omlooptijd) worden gekapt. Hierdoor ontwikkelen zich vlak bij de grond knoestige stoven of stobben, die telkens weer uitlopen. Deze hakhoutstoven kunnen eeuwen oud worden en een omvang van meer dan 30 meter krijgen. Bij de heel oude exemplaren kan de bovengrondse stoof geheel verdwijnen, waardoor losse stammengroepen ontstaan, die groeien in een soort 'heksenkring', ontstaan uit één moederplant, welke al dan niet ondergronds nog verbonden is. Op enkele plaatsen werd eikenhakhout aangetroffen, dat op een wat grotere hoogte boven de grond is afgezet ('hakhout op stam').

Hakhout van wintereik, Noordhout te Zeist

Hakhoutcultuur is een buitengewoon economische manier van houtwinning geweest, waarbij de boom blijft leven en men voortdurend het hout kan oogsten. De boom lijkt daarbij onsterfelijk te worden. Al in de vroege middeleeuwen was de hakhoutcultuur een heel algemeen voorkomende beheersvorm van het bos. Met name vanwege de korte omlopen (van ca. 8 -10 jaar), waardoor hakhout feitelijk continu opbrengsten geeft, was het bij boeren en bosbouwers populair.

Waarschijnlijk is de hakhoutcultuur vanaf de middeleeuwen tot het midden van de 19^e eeuw de overheersende bedrijfsvorm. Het grote voordeel ervan zag men lange tijd in de veel geringere tijd tussen de investering en de eerste opbrengst in geld van die investering. Bovendien leverde het tegelijkertijd diverse producten op: houtskool voor de ijzersmelterijen en later voor het buskruit, brandhout voor de huishoudens, eek (= eikenschors, de grondstof van looizuur) voor de leerlooierijen, hout voor omheiningen, met name bij de tabakscultuur en bast voor vezels.

In de 17^e eeuw groeit de behoefte aan hout sterk. Het areaal aan bos in het algemeen gaat in die periode sterk achteruit, niet alleen door te intensieve kap, maar ook door overbeweiding met schapen, koeien, varkens en paarden. Wanneer jonge uitlopers worden afgevreten, blijven de stoven kaal en sterven ze af. Uit die tijd zijn vele verordeningen en bepalingen bekend, die tot doel hadden een overmatige schade aan bossen te voorkomen.

In de 18^e eeuw wordt de houtnood steeds groter. Niet alleen worden bossen gekapt en aanwezig hakhout afgezet: er worden ook wortels en stompjes uitgegraven en gerooid. Zelfs het hout op de wallen dat toch primair een grensfunctie had, werd door houtrovers niet ontzien. Waarschijnlijk is in de 18^e eeuw het bos- en hakhout het geringst in oppervlak.

In de periode tussen 1800 en 1890 werd op grote schaal nieuw eikenhakhout aangeplant. Niet zozeer vanwege de behoefte aan brandstof (daarvoor werd nu turf en later ook steenkool gebruikt), maar vooral vanwege de toegenomen behoefte aan eikenschors voor de leerlooierij.

Na 1890 stortte de markt voor de looistof, gewonnen uit eikenschors in. Het eikenhakhout verloor hiermee definitief haar economische waarde. Het opruimen van eikenstoven bleek, vanwege de grote, eeuwenoude stobben, moeilijk en erg kostbaar te zijn. De Heidemij heeft wel verwijdermethodes met dynamiet gepropageerd, maar dat heeft weinig navolging gehad.

Vanwege deze problemen werd veel hakhout vanaf het begin van de 20^e eeuw omgezet in spaartelgenbos om op die manier opgaand bos te ontwikkelen. Bij het afzetten van het hakhout werd de grootste en sterkste uitloper (telg) gespaard. Deze spaartelg kon krachtig uitgroeien ten koste van andere uitlopers. Tenslotte stierf de stoof af of verdween onder een humuslaag. Spaartelgenbossen zien er op het eerste gezicht uit als opgaand eikenbos, maar zijn te herkennen aan de voet van de stam, die meestal scheef uit de grond komt en vaak nog littekens vertoont.

Tot 1950 bleven op de Utrechtse Heuvelrug op enige schaal nog eikenhakhoutpercelen in cultuur, maar daarna is deze beheersvorm vrijwel geheel gestopt. In het aangrenzende Kromme-Rijengebied wordt het eeuwenoude eikenhakhoutbeheer op een aantal percelen nog voortgezet.

3. Het belang van oude boskernen

Hakhoutbossen en andere oude boskernen zijn om meer redenen waardevol en verdienen daarom extra aandacht en bescherming. Het gaat hierbij onder meer om:

- de zeldzaamheidswaarde als gevolg van de hoge ouderdom van de bomen,
- de zeldzaamheidswaarde als gevolg van de beheersvorm (hakhout),
- de cultuurhistorische waarden van hakhout,
- het leefmilieu voor bijzondere diersoorten,
- het leefmilieu voor bijzondere planten,
- de aanwezigheid van oorspronkelijk genenmateriaal,
- de betekenis voor de biodiversiteit,
- de belevingswaarde.

3.1. De ouderdom van de bomen

Oorspronkelijk oud opgaand bos is nauwelijks nog aanwezig in de provincie Utrecht, omdat het bos verdween als de bomen kaprijp waren. Hakhout kan veel ouder worden, omdat het regelmatig wordt of werd afgezet. De stoven blijven daarbij doorgroeien en vervanging door nieuwe aanplant van niet-autochtone herkomst is daarbij niet aan de orde. In de 19^e en 20^e eeuw is veel hakhout verdwenen doordat het plaats heeft gemaakt voor naaldbossen die op grote schaal werden aangeplant. Het nu nog aanwezige hakhout is vaak erg oud. Op basis van ouderdomsbepalingen, die in Nederland en Engeland werden uitgevoerd, kan de volgende globale ouderdomsschatting worden gemaakt voor individuele eikenhakhoutstoven:

- Stoven met een omvang van 3 tot 5 meter: 150 tot 200 jaar oud.
- Stoven met een omvang van 5 tot 12 meter: 200 tot 600 jaar oud.
- Stoven met een omvang van 12 tot 20 meter: 600 tot 1000 jaar oud.
- Stoven met een omvang van 20 tot 30 meter: meer dan 1000 jaar oud.

De ouderdom van de in kaart gebrachte oude boskernen bedraagt over het algemeen meer dan 200 jaar waaronder boskernen van 600-1000 jaar. Er verdwijnen nog steeds oude boskernen; er komt niets meer bij.

3.2. De toenemende zeldzaamheid van hakhoutbos

Tot in de 18^e eeuw was er op de Utrechtse Heuvelrug volop hakhout aanwezig, vooral van zomereik, maar ook hakhout van wintereik en beuk.

Omdat het hakhout zijn economische functie verloor is een groot deel via spaartelgen omgezet in opgaand bos. Daarmee gaat het specifieke karakter van hakhout al snel verloren. Spaartelgenbossen zijn weliswaar oud en waardevol, maar de aanblik is dat van een opgaand bos. De stoven verdwijnen in de loop der jaren en alleen aan de voet van de stam is te zien dat het gaat om spaartelgen.

Een relatief klein deel van het oorspronkelijke hakhoutareaal is als zodanig intact gebleven, maar het periodieke beheer is al meer dan een halve eeuw geleden stop gezet. De staken zijn uitgegroeid tot een respectabele dikte en visueel zijn deze 'doorgeschoten' stoven zeer fraai. Uit de inventarisatie is gebleken, dat percelen van enige omvang tamelijk zeldzaam zijn en vaak geconcentreerd liggen op de Utrechtse Heuvelrug. Bij de sterlocaties gaat het vaak om zulke grotere eenheden hakhout. Veel hakhout komt ook voor in lijnvormige elementen zoals houtwallen die als veekering of bescherming tegen stuivend zand dienden of langs de schapendriften die het vee vanuit de nederzetting naar de heide geleidden. Uiterst zeldzaam is eikenhakhout, waarvan het beheer nog niet (of pas recent) is gestaakt.

3.3. De cultuurhistorische betekenis van hakhoutbos

Hakhout is bijna een herinnering aan het bosbeheer uit het verleden. Enkele eeuwen geleden was de hakhoutcultuur de belangrijkste vorm van bosbouw. Werd er in het rapport 'Verslagen en mededelingen van de Directie van de Landbouw' uit 1871 nog melding gemaakt van ruim 130.000 ha. hakhout, in de periode daarna nam het areaal snel af tot minder dan 10.000 ha. op dit moment, waarvan nog geen 10 % actief wordt beheerd.

Het beheer is volkomen anders dan dat van andere bostypen. Hakhout heeft een korte, maar wisselende kapcyclus, al naar gelang het gebruiksdoel van het hout. Voor eikenhakhout gold bijvoorbeeld een omlooptijd van 5 tot 6 jaar voor de productie van palen, 10 jaar voor de eekwinning en 10 tot 15 jaar voor brandhout. De aanleg van nieuw hakhout, het beheer na de aanleg de oogst en de bewerking van de producten vergt specifieke kennis.

Mede om te voorkomen dat die kennis en vaardigheden definitief verloren gaan en daarmee dit bosbeeld, is het van groot belang het hakhoutbos in stand te houden en daar waar mogelijk uit te breiden.

Eikenhakhout dat tot 20 jaar geleden nog gehakt werd - Kaapse bossen, Doorn

3.4. Het leefmilieu voor bijzondere diersoorten

Oude bossen worden gekenmerkt door een geringe dynamiek. Er leven diersoorten die goed aangepast zijn aan een omgeving die jaar in jaar uit vrijwel gelijk blijft. Er zijn verschillende zeldzame loopkeversoorten, die nog uitsluitend voorkomen in oude boslocaties. De meeste bosloopkevers zijn niet in staat te vliegen en als die soorten op een bepaalde plaats verdwijnen is de kans uiterst klein dat ze daar op een natuurlijke manier zullen terugkeren. De kans op plaatselijk verdwijnen neemt toe indien de oude boskernen kleiner worden of nog meer versnipperd raken.

Ongeveer de helft van de karakteristieke diersoorten van bossen is afhankelijk van dood hout.

In oude boskernen is de kans op aanwezigheid van dood hout aanzienlijk vanwege de hoge leeftijd van het boombestand.

De Boomarter is een rode lijstsoort die voorkomt in oude bossen. Ook diverse vleermuissoorten zoals de rosse vleermuis en de franjestaart zijn afhankelijk van oude boskernen, onder meer vanwege de aanwezigheid van holle bomen

Hakhoutbossen die nog als zodanig in beheer zijn, kennen een hoge dynamiek. Direct na het afzetten van het hout wordt het bos gekenmerkt door de relatieve openheid. Diersoorten die belang hebben bij die openheid zijn onder meer de zandhagedis en diverse insectensoorten zoals de boskrekel. Naarmate de stobben in een hakhoutperceel ouder zijn bieden ze schuil- en overwinteringsmogelijkheid aan reptielen, amfibieën en een grote verscheidenheid aan ongewervelde diersoorten. Oude eikenstobben zijn van belang als ontwikkelingsplaats voor de grootste inlandse kever, het vliegend hert, die ook in de bossen van de Utrechtse Heuvelrug is waargenomen. Het vliegend hert is een beschermde keversoort die tevens vermeld wordt in de Europese Habitatrichtlijn. De bruine eikepage, die vermeld wordt in de Rode lijst voor dagvlinders, vindt in eikenhakhout een geschikte leefomgeving.

3.5. Het leefmilieu voor bijzondere planten

Voor diverse hogere planten is de geringe dynamiek in oude bossen van belang. Indicatoren voor oud bos zijn dan ook soorten die weinig dynamiek verdragen en er lang over voordat ze een nieuwe plek koloniseren. Het zijn boskruiden als gewone eikvaren, hengel, dalkruid en adelaarsvaren.

Daar waar de bodem vochtiger is, is de ondergroei veel soortenrijker. Witte klaverzuring, bosanemoon, donkersporig bosviooltje, gewone salomonszegel, zevenster en ruige veldbies zijn zeldzame soorten, die kenmerkend zijn voor stabiele loofbossen. koningsvaren en dubbelloof zijn kenmerkend voor kanten van greppels en oevers van plasjes in deze oude bossen.

Op de door inrotting grillige stobben vinden wel mossen en korstmossen hun eigen specifieke microklimaat. Veel van deze mossen en korstmossen komen voor op de Rode lijst van bedreigde soorten.

Zeldzame mossoorten zijn vooral bekend van de essenstobben zoals die voorkomen in het Kromme Rijn-gebied, maar ook onder de mossen op eikenstobben bevindt zich een enkele zeer bijzondere soort. Genoemd kunnen worden boomfranjemos, stobben-gaffeltandmos en eiken-gaffeltandmos.

3.6. De aanwezigheid van oorspronkelijk genenmateriaal

Over een periode van duizenden jaren (na de laatste IJstijd) zijn bomen vanuit zuidelijke landen naar onze streken gemigreerd. Dit is een lang proces van aanpassingen aan de nieuwe omstandigheden en genetische selectie. In feite een enorme investering van de natuur. Deze 'autochtone' bomen en struiken zijn daardoor uitstekend aangepast aan de milieuomstandigheden en vaak minder vatbaar voor ziekten en aantastingen. Bomen en struiken in oude boskernen en met name hakhout van eiken en beuken bestaan voor een groot deel nog steeds uit oorspronkelijk genenmateriaal. Ze werden aangeplant met plantmateriaal, afkomstig uit het oorspronkelijke bos uit de omgeving, nog voordat het invoeren van niet-inheems en exotisch zaad- en plantmateriaal op grote schaal in zwang kwam.

Het beschermen van autochtone boom- en struiksoorten (en daarmee het beschermen van oude boskernen) is van belang, omdat deze soorten een blijvende genenbron vormen waaruit selecties voor de bosbouw, sierteelt en natuurontwikkeling mogelijk zijn. Ook blijft onderzoek naar dit genenmateriaal mogelijk. Afgezien van economische overwegingen is behoud van de natuurlijke regionale biodiversiteit een algemeen belang. Vele landen, waaronder Nederland, hebben daarom in 1992 het Biodiversiteitsverdrag van Rio de Janeiro ondertekend.

3.7. De belevingswaarde van oud bos

De bossen op de Utrechtse Heuvelrug hebben een grote landschappelijke betekenis. Vooral voor wandelaars en voor mensen, die willen genieten van de natuur. Toch kan de belevingswaarde van plek tot plek sterk verschillen. Jonge aanplant en opgaand naaldbos zijn over het algemeen minder aantrekkelijk, terwijl oude bossen juist worden gekenmerkt door een hoge belevingswaarde. Die waarde wordt mede bepaald door de aanwezigheid van markante oude bomen, een rijke ondergroei en een zekere openheid.

Ook de hakhoutbossen met hun fraaie eeuwenoude stoven en grillige gevormde takken dragen sterk bij aan de recreatieve waarde van de bossen op de Heuvelrug. Hakhoutbossen, houtwallen en houtsingels zorgen voor afwisseling en geven het landschap een kleinschalig karakter.

Door de hoge belevingswaarde hebben oude boskernen een grote recreatieve waarde, want de bosbezoekers willen niet alleen rust en ontspanning, maar zoeken ook afwisseling en verrassing.

Grillig eikenhakhout, Klein Ginkel te Amerongen

4. De verspreiding van oude boskernen over de Utrechtse Heuvelrug

Het onderzoek naar oude boskernen op de Utrechtse Heuvelrug heeft enkele honderden locaties opgeleverd. Een groot deel van de locaties is beperkt van omvang. Het gaat hierbij om houtwallen en houtsingels, vaak langs oude bospaden (lijnvormige locaties) of om geïsoleerde bomen, spaartelgen of hakhoutstoven (puntlocaties).

De waarde van oude boskernen is bij het onderzoek niet altijd even hoog beoordeeld: sommige locaties zijn zonder enige twijfel zeer oud en bijzonder, andere locaties zijn minder oud of is de waarde niet goed vast te stellen. Er is daarom een driedeling in de waardering aangebracht.

Voor de waardering van de locaties speelden de in hoofdstuk 2 genoemde criteria een belangrijke rol. Ook werd de mate van voorkomen en de omvang van hakhoutstoven of spaartelgen in de waardering meegenomen. Op deze manier werd gekomen tot een indeling in drie klassen:

- 'bijzonder waardevolle' locatie,
- 'zeer waardevolle' locatie,
- 'waardevolle' locatie.

De 'Kaart oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug' is als bijlage bij dit rapport gevoegd. Op de kaarten zijn alle locaties in beeld gebracht, waarbij de waarderingsklasse per element is aangegeven. Op een aantal plaatsen op de Utrechtse Heuvelrug zijn concentraties te vinden van 'bijzonder waardevolle' en 'zeer waardevolle' oude boskernen, vaak met een zeer markante begroeiing.

Deze concentraties zullen hierna worden aangeduid als sterlocatie.

De sterlocaties voor de provincie Utrecht zijn:

- ★ de bossen van de Grebbeberg (deelgebied 1),
- ★ het bosreservaat "Het Jagtbos" (deelgebied 2),
- ★ de bossen ten oosten van Klein Ginkel (deelgebied 2),
- ★ de Stompert en de Vlasakkers (deelgebied 5),
- ★ de Leusderheide (deelgebied 5),
- ★ de stuifzandgebieden bij Soest (deelgebied 8),
- ★ de Zevenlindenweg en andere lanen bij Lage Vuursche (deelgebied 9).

In hoofdstuk 5 worden deze sterlocaties nader besproken.

5. Beschrijving van de oude boskernen per deelgebied

De nummers tussen haakjes in de tekst verwijzen naar de kaartnummers van de kaartenbijlage (I, II of III) en de locatienummers op de kaarten (1-31).

5.1. Gebied rond Rhenen en de Grebbeberg – deelgebied 1 (kaart I)

Dit deelgebied omvat het meest oostelijke deel van de Utrechtse Heuvelrug en wordt aan de westkant begrensd door de weg Elst - Veenendaal.

Op de Grebbeberg komen 'bijzonder waardevolle' oude boskernen voor. Veelal gaat het om wintereik, meestal in het verleden beheerd als hakhout, maar nu doorgeschoten, of omgevormd tot spaartelgen. Er is hier een heel typische hakhoutvorm aangetroffen, die binnen Utrecht alleen nog van Klein Ginkel (deelgebied 2) bekend is. Daarbij werden de eiken op ca. 1 meter hoogte afgezet, waardoor grillige knotsvormige bomen ontstonden. Mogelijk werd dit gedaan om vraat bij beweiding door schapen te voorkomen.

Hoog afgezette oude eikenstobben op de Grebbeberg

Behalve diverse percelen hakhout en spaartelgen van zomereik op de Grebbeberg, waaronder het wallencomplex van de Heimenschans, komt hakhout voor op de steil helling naar het dal van de Nederrijn (waar het wellicht diende om erosie tegen te gaan). De hakhoutpercelen op de Grebbeberg zijn zodanig waardevol, dat ze beschouwd worden als een sterlocatie van Utrecht.

Op de Laarsenberg bevinden zich enkele 'bijzonder waardevolle' hakhoutpercelen met wintereik.

De stoven hebben een omtrek van 2 tot 3,50 meter. Nog tot voor kort is in deze percelen actief hakhout-beheer toegepast.

Ten westen van Rhenen bij landgoed De Tangh bevindt zich op de overgang van akkers naar bos, een gebied met 'waardevolle' houtwallen en hellingbosjes.

Rond de akkers van de Lijstereng en op de hellingen van een smeltwaterdal bij landgoed De Tangh is veel hakhout omgevormd tot spaartelgen. Naast zomereik werd een enkele wintereik aangetroffen.

Rond 1790 werden bij landgoed Remmerstein in de heide aarden wallen opgeworpen en met beuk beplant om het stuiven van zand tegen te gaan. Deze beuken werden lang als hakhout beheerd, maar zijn inmiddels tot markant gevormde bomen uitgegroeid.

Wallen van iets latere datum en de percelen binnen de wallen werden beplant met zomereik.

Er werd hakhoutbeheer uitgevoerd, en later is veel hakhout omgezet in spaartelgen. Tussen de Grebbeberg en Elst ligt op de steilrand, die de overgang vormt van de Utrechtse Heuvelrug naar de uiterwaarden, een struweel met een zeer gevarieerde samenstelling. Hierin komen bijzondere meidoorn- en rozensoorten voor, waaronder de kale struweelroos, de egelantier, de schijnhondsroos, de wilde kardinaalsmuts en de hybride van de eenstijlige meidoorn en koraalmeidoorn. Vanwege het voorkomen van deze soorten zijn deze struwelen 'waardevol' tot 'zeer waardevol'

Onderlangs de steilrand komt plaatselijk (I-1) hakhout voor van zwarte els en gewone es. De stoven hebben een omvang van ca. 4 meter en worden gerekend tot de categorie 'waardevol'.

Schijnhondsroos in gevarieerd meidoorn-rozenstruweel op de steilrand bij Rhenen

5.2. Gebied rond Amerongen en Leersumse Veld – deelgebied 2 (kaart I)

Het Amerongse Bos (ten noordoosten van Amerongen) is een van de eerste, namelijk 18de eeuwse, heide-ontginningen van de Utrechtse heuvelrug, waar de heide plaatsmaakte voor bos.

Het hoogste punt van dit bos wordt gevormd door de Amerongse Berg.

Ten noorden hiervan op de Vlakke berg groeit veel wintereik, waarvan de stoven een omtrek van wel 6 meter kunnen bereiken. Ook langs een holle weg, die vanaf het dorp Overberg omhoog loopt komen aan beide zijden percelen hakhout voor van zomereik en wintereik. Deze percelen zijn 'bijzonder waardevol' (I-2).

Op de zuidhelling van de heuvelrug (I-3) komt een concentratie oude boskernen voor waarbij in 1 perceel nog actief hakhoutbeheer wordt toegepast. Het Utrechts Landschap houdt deze cultuurhistorische beheers-

vorm hier nog in stand. In de houtwallen rond de voormalige tabaksakkers ten oosten van Amerongen (I-4) komen 'bijzonder waardevolle' oude boskernen voor. Daar groeit naast de zomereik ook veel wintereik. Sommige hakhoutstoven bereiken een omvang van 6 tot 7 meter.

Verder naar het zuiden, tussen Amerongen en Elst (I-5), vormt een steilrand de overgang naar de uiterwaarden. Het daar aanwezige hakhoutbos van zomereik is 'bijzonder waardevol' evenals het hakhout van zwarte els en gewone es aan de voet van de steilrand. In deze hellingbossen komt het zeldzame slangenlook voor, terwijl in het voorjaar de bosanemoon daar massaal in bloei staat. Beide kruiden zijn indicator voor oud bos.

De bossen van Zuilenstein en Prattenburg zijn heideontginningen van de 19de eeuw. De bij de ontginning opgeworpen aarden wallen werden ingeplant met zomereik en beuk en als hakhout beheerd. Deze ontginningssassen worden beschouwd als 'waardevol'. Veel hakhout in deze omgeving is in de 20^e eeuw verdwenen en omgezet in naaldbos. Op sommige plaatsen is het opruimen van hakhoutstoven wat slordig gebeurd. Een perceel naaldbos ten noorden van Elst (I-12) wordt gerekend tot de 'zeer waardevolle' oude boskernen, omdat hier verspreid stoven van zomereik met een omtrek van 8 meter voorkomen.

Zeer vermeldenswaard is het bosreservaat "Het Jagtbos" bij de Elsterberg. (I-7). Het is een 'bijzonder waardevolle' oude boskern met een goed ontwikkelde ondergroei en met stoven van wintereik die een omtrek van 9 meter bereiken. Het Jagtbos wordt beschouwd als een sterlocatie voor de provincie Utrecht. De bossen ten oosten van Klein Ginkel (I-8) vormen ook een sterlocatie. Op de vrij steile hellingen, die de overgang naar de Gelderse Vallei vormen, is hetzelfde typische hakhout aangetroffen, dat ook bekend is van de Grebbeberg. De eiken zijn op ca. 1 meter afgezet, waardoor grillige knotsvormige bomen ontstaan. Ze zijn 'bijzonder waardevol'. Dit geldt ook voor een aantal verhoogde houtwallen en hakhoutpercelen met veel doorgeschoten stoven van zomereik.

De omvang van deze stoven loopt op tot wel 8 meter. Uniek is een perceel met oud hakhout van zomereik en beuk, met daartussen spaartelgen van beuk. De ouderdom van deze stoven wordt geschat op 400 tot 500 jaar.

5.3. Gebied rond Doorn – deelgebied 3 (kaart II)

De grootste concentraties van oud bos liggen in het oosten van dit deelgebied.

In het westelijk deel zijn nauwelijks oude boskernen gevonden.

Darhuizen en landgoed Het Laar (II-9) liggen ten zuiden van de Rijksstraatweg. Ten zuiden van deze weg komen veel percelen voor met doorgeschoten hakhout van zomereik. De bossen zijn vochtig, met greppels en relictten van aarden wallen. Dit kan duiden op oude akkers of op heideontginning. De eigenaar vertelde dat de meeste percelen vroeger regelmatig gehakt werden om er voor te zorgen dat de Darthuizer molen voldoende wind hield. Enkele wallen zijn 'zeer waardevol' omdat hier hakhoutstoven van 4,50 meter zijn aangetroffen. De percelen zijn als 'waardevol' gekarakteriseerd.

Op de Darthuizerberg ten noorden van de Rijksstraatweg zijn de bossen droger. Een van de percelen wordt beschouwd als 'bijzonder waardevol'. Hier groeien zomereik en wintereik door elkaar. Rond de heuvel bij Huize Maarsbergen komt 'zeer waardevol' (soms tot spaartelgen omgevormd) hakhout voor. Op een aantal plaatsen tussen dit hakhout groeit wintereik. De stoofomtrek bedraagt soms meer dan 6 meter. 'Bijzonder waardevol' is een doorgeschoten hakhout van wintereik (II-10) met een stoofomvang, die varieert tussen de 5 en 8 meter. De geschatte ouderdom is meer dan 400 jaar. Het gaat hier om ongeveer 60 markante stoven van wintereik. In de omgeving van dit perceel zijn verspreid nog meer stoven van wintereik aangetroffen van hetzelfde kaliber.

Bij Huis te Maarn bevindt zich in een gemengd bos met grove den een 'zeer waardevol' perceel met doorgeschoten hakhout en spaartelg van zomereik. Sommige stoven hebben aan de basis een omtrek van 17 meter en de spaartelgen een omtrek van 5 meter. Het is goed mogelijk dat deze stoven stammen uit de vroege Middeleeuwen.

Doorgeschoten hakhout van zomereik bij Huis te Maarn

5.4. Gebied rond Austerlitz – deelgebied 4 (kaart II)

Het deelgebied rond Austerlitz ligt aan de oostkant van Zeist tussen de autoweg Utrecht - Arnhem (A12) en de Leusderheide. Er zijn relatief weinig oude boskernen in dit gebied aangetroffen en ze behoren vooral tot de laagste categorie. De grootste concentratie van oude boskernen is te vinden in de bossen van Noordhout ten zuidoosten van het dorp Austerlitz. Het gaat hierbij om een aantal vrijwel aaneengesloten percelen hakhout en spaartelgen met een gezamenlijk oppervlak van ongeveer 50 ha. Er zijn niet alleen hakhoutstoven aangetroffen van de zomereik, maar ook van de zeldzame wintereik. Een klein deel van deze percelen kan gerekend worden tot de 'bijzonder waardevolle' oude boskernen. De maximale omvang van de stoven van zomereik is daar ongeveer 8 meter.

Statige wintereiken-spaartelgen, ook aan de bast te onderscheiden van zomereik, Noordhout te Zeist

Direct ten noorden van Maarn ligt de Peppelenk, een opengebied met heide en stuifzand. Hier komen enigszins verspreid fraaie struwelen voor van jeneverbes. Deze struwelen behoren tot de mooiste van de provincie Utrecht en zijn 'bijzonder waardevol'.

Ten noordoosten van Noordhout (II-11) zijn een aantal percelen met voornamelijk spaartelgen van zomereik aangetroffen, maar ook hakhoutstoven van een wat mindere omvang. Incidenteel komt ook de wintereik voor. In de rest van het deelgebied zijn nog drie locaties vermeldenswaard. Op de eerste plaats een flink terrein met voornamelijk spaartelgen van zomereik aan de Oude Woudenbergse Zandweg (II-12). Verder zijn enkele percelen eikenhakhout aangetroffen direct ten oosten van Zeist (II-13) met een stoofomvang van 3 tot 5 meter ('zeer waardevol').

Direct grenzend aan de woonwijk Kerckebosch ligt een klein stuifduin (II-14). Op dit stuifduin is een struweel aanwezig met tientallen exemplaren van jeneverbes. Doordat het terrein steeds verder met bomen begroeid wordt raakt het zeldzame jeneverbesstruweel meer en meer in verdrukking.

Verder komen in het deelgebied nog een aantal kleine relictten voor, meestal in de vorm van houtwallen of bosranden. Ze behoren tot de 'waardevolle' oude boskernen.

5.5. Gebied rond Den Treek – deelgebied 5 (kaart II en III)

Dit deelgebied omvat een groot deel van Landgoed Den Treek - Henschoten en sluit aan op de stad Amersfoort. Het is een gedeelte van de Utrechtse Heuvelrug, dat tamelijk arm is aan oude boskernen. Eeuwenlang was de Leusderberg (de oude naam voor dit deel van de oostflank van de Utrechtse Heuvelrug) kale heide met hier en daar een veenplas en wat struweel van jeneverbes. De heide werd intensief gebruikt door schaapskuddes en er werden plaggen gestoken voor de landbouwbedrijven in het Heetveld en de Meent. Pas vanaf 1905 werd de heide ontgonnen, de veenplassen en vennen drooggelegd en tot aan de Leusderheide werd alles bebost met naaldhout ten behoeve van de houtproductie. Een struweel van jeneverbes bij het Treekermeertje is 'zeer waardevol'. Het betreft een struweel van wel

Vrijstaande Jeneverbessen in open heidelandschap op Den Treek

30 exemplaren, dat onlangs is ontdaan van het oprukkende dennenbos. De jeneverbes groeit hier in de hooggelegen droge heide op de rand van een stuifwal. Onder aan deze stuifwal komt natte heide voor met het Treekermeertje. Dit gebied geeft een goed beeld van het vroegere landschap van de Utrechtse Heuvelrug. Ook de 'waardevolle' oude boskern in het Hazencasino omvat een groep jeneverbessen, welke echter een kwijnend bestaan leiden omdat de grove den en ruwe berk talrijk opslaan en het struweel van jeneverbes dreigen te overgroeien. Dit perceel zou eveneens hersteld kunnen worden tot een open heide met jeneverbesstruweel.

De 'zeer waardevolle' oude boskern Galgenberg betreft een bos van zomereik, met voornamelijk spaartelgen, maar hier en daar ook nog wat hakhout met een stoofomtrek van meer dan 4 meter. Het bos is vrijwel binnen de stad Amersfoort gelegen. Het grenst aan de wijk Galgenberg met uitlopers tussen de flats. Nog curieuzer gelegen is het 'waardevolle' bos met spaartelgen op de Stichtse Rotonde (III-15): een spaartelgenbos van zomereik, dat geheel omgeven is door wegen.

5.6. Gebied rond de Leusderheide en Vlasakkers – deelgebied 6 (kaart II en III)

Dit deelgebied bevat een bijzonder groot oppervlak aan 'bijzonder waardevolle' oude boskernen. Het gaat om doorgeschoten hakhout van winterseik en zomereik in een geaccidenteerd heidelandschap. Het hakhout is nu circa 60 jaar niet gekapt, terwijl het in de eeuwen daarvoor al gauw om de 10 jaar of eerder gekapt werd, afhankelijk van de behoefte aan hout. Het beeld is dus eeuwen lang totaal anders geweest. Nu zijn er zeer schilderachtige bossen ontstaan met eikenstobben die gemakkelijk een omvang van 10 - 12 m. hebben. Een enkele stoof heeft zelf een omtrek van 19 m.

De hakhoutbossen liggen op het stuwwalplateau, het deel van de stuwwal dat door het overschuivend landijs in de voorlaatste ijstijd afgevlakt is.

De grote oude boskern bij de Stompert wordt gerekend tot de hoogste categorie 'bijzonder waardevol'. Het enorme hakhoutbos van winterseik en zomereik is in eigendom van Defensie en is vrij toegankelijk vanaf de Soesterhoogt. Het is het grootste aaneengesloten oud hakhoutbos van de provincie Utrecht en het is des te meer bijzonder omdat er zoveel winterseik voorkomt.

Even ten westen van de Stompert (op en langs de vliegbasis Soesterberg) ligt een kleinere oude boskern (III-16).

Ook op het militair terrein de Vlasakkers ten oosten van de Stompert komt 'bijzonder waardevol' hakhout voor. Eigenlijk vormen deze gebieden samen één geheel. Het gaat hier om een groot complex van prachtige hakhoutbossen, verspreid gelegen in geaccidenteerde heide en tussen de tankbanen van het militair terrein. Omdat het gebied van de Vlasakkers intensief gebruikt wordt door Defensie is het alleen in de weekends toegankelijk.

Op het terrein van de Bernhardkazerne (III-17) zijn tussen de gebouwen oude wallen met eikenhakhout gespaard gebleven. Een oude winterseik, een doorgeschoten hakhoutstoof met een omtrek van 6,4 meter, is geadopteerd door de Bomenstichting.

De Stompert en de Vlasakkers vormen, samen met enkele gedeelten van vliegbasis Soesterberg, een sterlocatie voor de provincie Utrecht.

Ten zuiden van Soesterberg ligt het defensie terrein de Oude Kamp met een fraai hakhout van zomereik (categorie 'bijzonder waardevol'). Dit hakhout heeft een rijke ondergroei van dalkruid, hengel, valse salie, rode bosbes en blauwe bosbes. Dit terrein is niet toegankelijk in tegenstelling tot de 'bijzonder waardevolle' boskern in het sterk geaccidenteerde Konijnenbosch.

Op het niet toegankelijke militaire oefenterrein van de Leusderheide is ook een enorm oppervlak van prachtig uitgegroeide eikenstobben aanwezig. Dit hakhout heeft zich hier ontwikkeld tot een weelderig bos van zomereik en winterseik.

De Leusderheide vormt, samen met het Konijnenbosch en Oude Kamp een tweede sterlocatie in dit deelgebied.

Uit de omtrek van de hakhoutstoven in beide gebieden valt af te leiden dat de ouderdom meer dan 600 jaar bedraagt. Sommige onderzoekers schatten de ouderdom zelfs tussen de 600 en 1200 jaar. Het totale gebied met de twee belangrijkste sterlocaties van de provincie Utrecht is van grote waarde als genenbron voor het oorspronkelijke bos dat zich na de IJstijd op de Utrechtse Heuvelrug heeft gevestigd. Defensie, de eigenaar van een groot deel van deze sterlocaties, is de eerste eigenaar in de provincie, die zich daarvan bewust werd en de genenbron benut heeft voor jonge aanplant. In 1993 is op de Stompert zaad van de wintereik verzameld en opgekweekt en in 1995 op een deel van een kale tankbaan op de Leusderheide als dekkingsbos aangeplant.

5.7. Gebied rond Bilthoven – deelgebied 7 (kaart II en III)

Dit deelgebied wordt door de bebouwing van de Bilt en Bilthoven in twee bosgebieden gesplitst. Het zuidelijk gebied, is arm aan oude boskernen, met uitzondering van een gebiedje tussen Houdringe en Beerschoten (III-18). Daar zijn dicht bij elkaar een aantal percelen met spaartelgen van de zomereik aangetroffen, vrijwel allemaal behorende tot de categorie 'waardevolle' oude boskernen. 'Zeer waardevol' is wel een perceeltje van ongeveer een halve hectare met hakhout, dat nog in beheer is. De stoven zijn naar schatting 10 tot 15 jaar geleden nog afgezet en dat is voor de Utrechtse Heuvelrug heel bijzonder. Tot de categorie 'zeer waardevol' behoort ook een perceel spaartelgen van zomereik bij Panheuvel (III-19). Heel opmerkelijk is een klein perceeltje direct ten oosten van de ijsbaan van Bilthoven (III-20). Daar komen op beperkte schaal eikenhakhoutstoven "op stam" voor van zomereik. De oude stoven staan op een korte stam van ongeveer 1 meter hoog. Deze hakhoutvorm is zeldzaam en werd op de Utrechtse Heuvelrug alleen maar aangetroffen op de Grebbeberg en bij Klein Ginkel. Ten zuiden van de Maartensdijkseweg zijn een aantal 'bijzonder waardevolle' oude boskernen te vinden, allemaal met een beperkt oppervlak. Zo zijn er bij het ziekenhuis Berg en Bosch (III-21) een aantal houtwallen aangetroffen met zowel spaartelgen als doorgeschoten hakhoutstoven. De hakhoutstoven hebben een maximale omvang van wel 9 meter. Vooral de houtwallen rond het herten-

kamp zijn bijzonder oud, met een geschatte ouderdom van meer dan 500 jaar.

Meer naar het noorden toe, in de Ridderoordse bossen, zijn eveneens enkele 'bijzonder waardevolle' oude boskernen gevonden.

De omvang van de grootste stoof bedraagt daar 8 meter. Hier werd bosanemoon gevonden en dat is een indicatorsoort voor oude boskernen.

Dan is er nog een concentratie van oude boskernen gevonden in het westelijk deel van het landgoed Vijverhof (III-21). Het gaat hier vooral om percelen met spaartelgen, maar er is ook een heel hoog gelegen houtwal behorende tot de hoogste categorie ('bijzonder waardevol'), met stoven die een omvang hebben van ca. 5 meter. Omdat de oppervlakte van de 'bijzonder waardevolle' boskernen in deze gebieden erg beperkt is, is hier geen sprake van een sterlocatie.

5.8. Gebied rond Soest en de Soesterduinen – deelgebied 8 (kaart III)

Op het landgoed Ewijckshoeve zijn veel oude boskernen te vinden. Al vóór 1850 bestonden de bossen daar al voornamelijk uit eikenhakhout. Bij de aanleg van het landgoed is het oorspronkelijke bos niet verwijderd, maar werd het lanenpatroon aangelegd dwars door de hakhoutpercelen. Later is veel van het hakhout omgezet in opgaand bos door middel van spaartelgen of is vervangen door naaldhout. Toch zijn nog veel 'waardevolle' en 'zeer waardevolle' oude boskernen aanwezig, vaak met forse spaartelgen.

Er zijn ook enkele 'bijzonder waardevolle' verhoogde houtwallen gevonden. De hakhoutstoven op deze locaties hebben vaak een omvang van meer dan 5 meter. Ten zuiden van het parkachtige gedeelte van Ewijckshoeve (III-22) bestaan de bossen veelal uit naaldhout, met name met douglasspar en grove den. Bij de aanleg van deze bossen zijn een aantal houtwallen met eikenhakhout langs bospaden gespaard. Sommige van deze houtwallen kunnen gerekend worden tot de categorie 'bijzonder waardevol' (stoofomvang tot 10 meter) en vrijwel alle andere boskernen zijn 'zeer waardevol'.

Het gebied ten zuidoosten van Soest wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van enkele locaties met actief stuifzand. Het meest bekend zijn de Korte Duinen en de Lange Duinen, maar ook bij De Zoom (III-23)

is nog actief stuifzand aanwezig. De stuifzanden zijn ontstaan na de Middeleeuwen, toen de bevolking in het gebied sterk toenam, met als gevolg overbeweiding en ontbossing. In de 18^e en 19^e eeuw hadden de stuifzandgebieden de grootste omvang. Het stuivende zand vormde een bedreiging voor Soest en de akkers van buurtschap De Birk. Aan de noord- en noordoostzijde van de stuifzandgebieden ontstonden zandwallen (die wellicht door de bewoners verder werden opgehoogd om het stuivende zand tegen te houden). De zandwallen werden beplant met zomereik en beheerd als hakhout. Sinds het einde van de 19^e eeuw is door herbebossing met grove den veel van het stuifzand verdwenen.

De locaties van de oude boskernen geven een beeld van deze geschiedenis. Aan de noordzijde van de stuifzandgebieden zijn de hoge zandruggen met eikenhakhout nog steeds aanwezig. Er zijn stoven aanwezig met een omvang van wel 16 meter. De ouderdom wordt geschat op 400 tot misschien wel 800 jaar. Zeer vermeldenswaard is de aanwezigheid van een rij hakhoutstoven van beuk op de zandwal ten noorden van de Korte Duinen. De omvang van de grootste stoven bedraagt ongeveer 7 meter. Dit soort hakhout is voor de provincie Utrecht uiterst zeldzaam.

In het hele gebied van de Lange en Korte Duinen en met name bij De Zoom komen fraaie struwelen van jeneverbes voor.

Ten noorden van de zandwal van de Korte Duinen liggen enkele percelen met fraaie spaartelgen (III-24). In deze percelen werd regelmatig gewone salomonszegel aangetroffen, een soort die kenmerkend is voor oude boslocaties. Langs een aantal van de zandwegen, die daar in noordelijke richting naar de Birkstraat lopen zijn fraaie houtsingels aanwezig, behorende tot 'bijzonder waardevolle' boskernen met spaartelgen, die een omvang bereiken van 3,5 meter en dat is voor spaartelgen nogal fors. Ook ten oosten van de Korte Duinen ligt nog een hoge zandrug met fraaie hakhoutstoven (III-25), maar ter plaatse is geen stuifzand meer aanwezig. De oude boskernen ten noorden van de stuifzandgebieden vormen samen een sterlocatie voor de provincie Utrecht.

Hakhout op stuifwal Korte Duinen

5.9. Gebied rond Baarn en Hollandse Rading – deelgebied 9 (kaart III)

De bossen in de zuidelijke helft van dit deelgebied bestaan vooral uit naalddhout, dat rond 1900 werd aan-geplant. In die tijd is men grondig te werk gegaan. Er is nauwelijks oud bos gespaard gebleven. Vooral kleine relictten (geïsoleerde hakhoutstoven en houtwallen) werden teruggevonden, slechts zelden met echt forse stoven. Er werden slechts twee omvangrijke bospercelen gevonden met spaartelgen van zomereik (III-26) (categorie 'waardevol').

Ten oosten van Lage Vuursche, op een terrein direct ten noorden van het Pluismeer werd een 'bijzonder waardevolle' oude boskern aangetroffen met fraaie spaartelgen en hakhoutstoven van zomereik.

Het gebied ten noorden van Lage Vuursche, lopende tot aan de Hilversumse Straatweg is weer rijk aan oude boskernen. Het meest in het oog springend zijn de brede houtwallen langs een aantal oude bos-paden (III-27), met name de Zevenlindenweg, maar ook de Westsingel, de Domlaan en enkele andere bospaden. De begroeiing bestaat vooral uit zeer fraaie hakhoutstoven van de zomereik (met een omvang tot 8 meter), maar er zijn ook stoven van beuk (omvang 5 meter) aangetroffen. Het gaat om 'bijzonder waardevol' oud bos, die gezamenlijk beschouwd worden als een sterlocatie voor de provincie Utrecht. Mogelijk werden deze paden in het verleden, toen hier uitgestrekte heidevelden aanwezig waren, gebruikt als schapendriften en diende het hakhout om de schapen op het rechte pad te houden.

*Hakhouthoutwallen
langs de Zevenlindenweg*

Zeer vermeldenswaard is ook een geïsoleerde hakhoutstoof van zomereik (III-28), midden in een bos van douglasspar. Het is de meest omvangrijke stoof in dit gebied met een omvang van 16 meter en een geschatte ouderdom van meer dan 600 jaar. Deze stoof maakte kennelijk al honderd jaar geleden zoveel indruk op de bosbouwers, dat men hem heeft gespaard. Verder zijn in dit gebied enkele grote percelen met spaartelgen aangetroffen (III-29) ('zeer waardevol' en 'waardevol').

In de bossen van paleis Soestdijk en het Baarnse bos zijn een aantal oude boskernen aangetroffen op grote percelen. Het gaat vrijwel steeds om relatief jonge spaartelgenbossen van zomereik (categorie 'waardevol').

Alleen in het Baarnse Bos werd een perceel doorgeschoten hakhoutstoven met een omvang tot 6 meter gevonden ('bijzonder waardevol').

Tenslotte het meest noordelijke gebied, ten noorden van de Hilversumse Straatweg. Daar werden talrijke oude boskernen gevonden, meestal van beperkte omvang. Alleen in het oostelijk deel, dicht bij Baarn zijn enkele vrij grote spaartelgenbossen aanwezig (III-30), die gerekend worden tot de categorie 'zeer waardevol'. Meer naar het westen liggen de oude boskernen nogal verspreid. Er zijn daar enkele houtwallen aangetroffen (III-31), die 'bijzonder waardevol' genoemd kunnen worden. Ook het landgoed Drakenburgh kent enkele 'bijzonder waardevolle' oude boskernen.

6. Conclusies en provinciaal beleid

6.1. Conclusies

Onderzoek naar de oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug heeft geresulteerd in de kaart 'oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug' (zie bijlage). Hierop staan de oude bosrelicten van het oorspronkelijk inheemse bos aangegeven. Ze zijn van een bijzondere betekenis voor zowel de natuurwaarde, de biodiversiteit als vanuit cultuurhistorische optiek. Dit laatste vanwege de vaak middeleeuwse bosbeheervorm die op veel plaatsen nog herkenbaar is.

Aan de kaart liggen 901 vegetatieopnamen ten grondslag. Op grond van deze documentatie zijn de oude boskernen aan een waarderingscategorie toegedeeld. De categorieën betreffen 'bijzonder waardevolle oude boskernen', 'zeer waardevolle oude boskernen' en 'waardevolle oude boskernen'. Verrassend is dat er een aantal oude boskernen van een grote oppervlakte aangetroffen is, welke in dit rapport tot de sterlocaties van de heuvelrug gerekend zijn. Vaak komt hier ook de zeldzame wintereik in voor.

Aanbevolen wordt om bij de nadere uitwerking van het provinciaal beleid voor de Utrechtse Heuvelrug de oude boskernen prominenter in beeld te brengen als "natuurkern met een cultuurhistorisch verhaal" en tevens als zodanig te beheren en beschermen.

Voor de 'bijzonder waardevolle oude boskernen' en de 'zeer waardevolle oude boskernen' zou een planologische toets uitgevoerd moeten worden. Daarbij wordt dan bekeken in welke mate deze locaties begunstigd of mogelijk bedreigd worden door de vigerende beheersplannen en ruimtelijke ordeningsplannen. Aan de gemeenten op de Utrechtse Heuvelrug en aan eigenaren zal informatie over deze 'oude boskernen' verstrekt worden.

6.2. Provinciaal beleid

De kaart 'oude boskernen van de Utrechtse Heuvelrug' toont de ligging van de anno 2003 actueel aanwezige oude boskernen op de Utrechtse Heuvelrug (zie bijlage). De kaart vormt een belangrijk onderdeel van de 'basiskaart oude boskernen' welke in 2004 voor de hele provincie samengesteld wordt. Het is een hulpmiddel voor het provinciaal bosbeleid doordat deze een extra differentiatie aanbrengt in de waardering van bossen op grond van de autochtoniteit van de bomen en struiken. De op de kaart aangegeven locaties hebben een bijzondere betekenis en het provinciaal beleid is gericht op het behoud ervan. Verderop wordt aangegeven welk provinciaal instrumentarium mogelijkheden biedt voor instandhouding van deze oude boskernen.

Naast deze 'oude boskernenkaart', welke op veldstudie is gebaseerd, is ook, op grond van historische kaartvergelijking, de kaart 'oude bosgroeiplaatsen van de Utrechtse Heuvelrug' samengesteld. Deze heeft een belangrijke rol gespeeld bij de selectie van gebieden waarbinnen het onderzoek plaats heeft gevonden. De kaart is daarnaast van belang voor de uitvoering van het provinciaal natuurbeleid omdat deze de locaties met een gerijpte, soms eeuwenoude bosbodem weergeeft. Daarmee kan deze kaart richtinggevend zijn bij nieuwe natuurbosontwikkeling.

Naast deze recent samengestelde kaarten met locaties die een duidelijk meerwaarde bezitten zijn in 1997 de zogenaamd 'A-locatie bossen' in opdracht van het Ministerie van LNV door het IBN (nu Alterra) voor Utrecht op de kaart gezet. Het gaat daarbij om bossen waarvan de vegetatie van zowel de boom-, kruid- als struiklaag een tamelijk natuurlijke bosgemeenschap vormt. De begrenzing van deze A-locaties zou inmiddels beter afgestemd kunnen worden op de oude boskernen. De beoogde natuurlijkheid houdt ook in dat er verschillende ontwikkelingsfasen op relatief korte afstand van elkaar dienen voor te komen. Daarvoor moet het bos voldoende groot zijn. Afhankelijk van het soort bos en de bodem is het minimumareaal vastgesteld tussen 10 en 40 ha. Veel A-locaties zijn te klein. Daarom is in die gevallen uitbreiding gewenst ter verbetering van de kwaliteit. Zowel de 'oude boskernenkaart' als de 'oude bosgroeiplaatsenkaart' kunnen van dienst zijn bij een heroriëntatie t.a.v. de begrenzing cq. uitbreiding van deze A-locaties.

6.3. Streekplan Utrecht

Het streekplan voorziet in planologische bescherming van de functie en biedt slechts zeer beperkt ruimte om functiewijzigingen van bossen toe te staan. De basiskaart oude boskernen is een van de bouwstenen voor de kaart waardevolle vegetaties welke in het streekplan opgenomen is.

6.4. Bestemmingsplannen Buitengebied

De basiskaart oude boskernen wordt, evenals de actuele flora- en faunagegevens, gebruikt bij de toetsing van bestemmingsplannen. In het provinciale RER-bericht 'Botanische waarden en ruimtelijke ordening- Handreiking functietoekenning op basis van botanische indicatie' wordt voor de bossen en houtwallen die op deze basiskaart aangegeven staan een 'natuurfunctie' aanbevolen.

6.5. Subsidie

Aaneengesloten oude boskernen van tenminste 0,5 hectare groot komen veelal in aanmerking voor de pluspakketten "27: bos met verhoogde natuurwaarde" of "28: natuurbos" van de Subsidieregeling Natuurbeheer. Dit betekent dat de eigenaar een iets hogere jaarlijkse bijdrage ontvangt in vergelijking met het basispakket bos. Bossen met kleinere oude boskernen, bijvoorbeeld incidentele locaties temidden van aangeplant uitheems bos, kunnen via het pakket "26: bos met verhoogde natuurwaarde" geleidelijk omgevormd worden naar meer inheems, gemengd en ouder bos, waarbij de oude boskernen vrijgesteld en beschermd worden. Ook hier is een iets hogere bijdrage voor beschikbaar.

In sommige gevallen is een sterke eenmalige ingreep in een proces van omvormingsbeheer denkbaar met als doel de oude boskern te behoeden voor verval en afsterven. Overwogen wordt om in de provinciale subsidieregeling voor particulier natuurbeheer hiervoor een bijdrage mogelijk te maken.

Waar bij voormalig eikenhakhout de laatste hakbeurt minder dan 25 jaar geleden uitgevoerd is wordt aanbevolen om het hakhoutbeheer weer te herstellen. In het natuurgebiedplan is voor deze locaties zoveel mogelijk het pluspakket "29: hakhout en griend" opengesteld.

6.6. Regelgeving

De boslocaties van de 'basiskaart oude boskernen' vallen alle onder de Boswet.

Deze geeft een eerste bescherming aan alle bossen op de Heuvelrug.

Bij ontvangst van een kapmelding dient op de locatie onderzocht te worden of de kapmelding geen betrekking heeft op deze waardevolle houtopstanden. Het provinciaal beleid, geformuleerd in de Beleidslijnen uitvoering Boswet provincie Utrecht, is gericht op het instandhouden van onder meer cultuurhistorisch waardevolle beplantingen, waardevolle bosgemeenschappen en oude bomen, autochtone bomen en/of bijzonder fraaie bomen (welke onder andere in de 'basiskaart oude boskernen' genoemd worden).

In dat geval zal het opleggen van een kapverbod overwogen worden.

Het provinciaal beleid is tevens gericht op het vergroten van het areaal heideterrein met 350 ha ten koste van bestaand bos. De locaties, welke in de derde bosstatistiek zijn omschreven als heide met 20-60% bos of stuifzand met 20-60% bos en thans door natuurlijke opslag geheel verbost zijn, kunnen zo teruggevoerd worden naar de oorspronkelijke situatie. Hierbij dient vooraf te worden beoordeeld of ter plaatse geen sprake is van de aanwezigheid van voormelde waardevolle beplantingen.

7. Aanbevelingen voor beheer

- 1) De natuurbeherende organisaties Natuurmonumenten, Het Utrechts Landschap en Staatsbosbeheer evenals het Ministerie van Defensie, de gemeenten van de Utrechtse Heuvelrug en het Overlegorgaan Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug worden uitgenodigd in hun beheervisies gerichte maatregelen voor behoud en herstel van de oude boskernen en behoud van deze genenbronnen op te nemen.
- 2) Veel 'oude boskernen' zijn bewaard als houtwallen die nu temidden van het bos liggen. Meestal zijn ze beplant met hakhout of spaartelgen en dienden als veekering, ontginningsas dan wel als bescherming tegen inwaai van zand rondom akkers of bosaanplant. Ze hebben tevens een belangrijke cultuurhistorische waarde. Afgewogen dient te worden waar plaatselijk oude stoven vrijgesteld kunnen worden, waar de wal als geheel vrijgesteld kan worden en waar de wal weer hersteld kan worden met autochtoon plantmateriaal.
- 3) Jeneverbesstruwelen zijn geregeld aangetroffen in jonge heideontginningen, deels verdrongen door aangeplante dan wel spontaan uitzaaiende bomen als grove den en Amerikaanse vogelkers (o.a. plaatselijk in Den Treek en bij de wijk Kerckebosch bij Zeist) Daar zou de jeneverbes weer vrijgesteld moeten worden. Een bekend probleem is dat de jeneverbes zich nauwelijks verjongt. Gedacht wordt dat schapenbeweiding en open zandplekken in de hei belangrijke factoren voor vestiging kunnen zijn. Experimenten hiermee zijn aan te bevelen en zouden vanuit het soortenbeleid gefinancierd kunnen worden. De jeneverbes is de enige bij de Flora- en Faunawet beschermde boomsoort.
- 4) Waar bij voormalig eikenhakhout de laatste hakbeurt minder dan 25 jaar geleden uitgevoerd is, is herstel van het hakhoutbeheer een optie. Zowel als voorbeeld van een bosbeheervorm die eeuwenlang op de Heuvelrug van toepassing is geweest als ook om een nagenoeg verdwenen biotoop in stand te houden als leefgebied voor bepaalde mossen en ongewervelde dieren. Ook allerlei struiksoorten waaronder lichtminners kunnen hiervan profiteren. Een punt van aandacht daarbij is de reeënvraat waardoor hakhouterstel in het verleden weinig succesvol was.
- 5) Veel oude boskernen bevinden zich temidden van bosbouwkundig ingerichte percelen of zijn zelf doorplant met naaldhout. Omdat eiken lichtminners zijn, gaat het oude bos verloren en worden processen van verjonging van autochtone bomen en struiken en verbreiding van kruiden, die kenmerkend zijn voor oud bos, bemoeilijkt. Aan te bevelen is om in gebieden met 'bijzonder waardevolle boskernen' de tussengelegen percelen om te vormen naar bos met autochtone bomen en struiken, dan wel in het perceel de autochtone bomen vrij te stellen. Dat kan door kap van de betreffende aanplant en herbebossing met plantmateriaal van autochtone herkomst of door spontane verjonging.
- 6) Wanneer in het kader van natuurontwikkeling op de Utrechtse Heuvelrug bomen aangeplant worden, dan wordt aanbevolen daarbij gebruik te maken van plantmateriaal dat via zaad of stek van de autochtone bomen uit de oude boskernen afkomstig is.

Begrippenlijst

Afzetten	Het hakken van hakhout waarna de boom (opnieuw) meerstammig uitloopt. Synoniem aan 'terugzetten'.
Autochtone plant	Plant die zich sinds de hervestiging na de ijstijd ter plekke altijd slechts natuurlijk heeft verjongd, of kunstmatig is verjongd met strikt lokaal oorspronkelijk materiaal.
Biodiversiteit	Rijkdom aan autochtone soorten en/of ecosystemen.
Eek	Eikenschors welke verwijderd is van eikenhakhout. Tot de komst van synthetische looistoffen de belangrijkste grondstof voor de bereiding van looizuur ten behoeve van de leerlooierijen.
Europese habitatrichtlijn	Regeling van de Europese Unie waarin de bescherming van de natuurlijke leefgebieden die van belang zijn voor de instandhouding van de wilde fauna en flora opgelegd wordt. De selectie van gebieden en soorten wordt bestudeerd door het European Topic Center on Nature Conservation (ETC/NC).
Hakhout	Vorm van bosbeheer waarbij de centrale stamvorming van bomen voorkomen wordt door al vroeg de stam af te zetten en vervolgens periodiek de bijgroei van takken te kappen tot op de stobbe of stoof. Hierdoor ontstaan op de stobben diverse dunne stammen welke periodiek (elke drie tot vijftien jaar - meestal ongeveer zeven jaar) geoogst worden. Dit hout wordt meestal gebruikt voor brandhout en de bast voor de bereiding van looizuren. Bij het achterwege blijven van het hakhoutbeheer groeien de stobben uit tot vaak grillige, meerstammige bomen.
Houtwal	Houtsingel met bomen en/of struiken welke op een wal ingeplant zijn. De beplanting werd in het verleden meestal als hakhout of spaartelgen beheerd.

Wintereik, Vlasakkers

Inheemse plant	Een in het wild levende plant welke voorkomt binnen het verspreidingsareaal van de soort.
Lichtminner	Soort die niet of nauwelijks schaduw verdraagt. Lichtminnende boomsoorten hebben per definitie geen kans op het bereiken van enige afmetingen onder een scherm van andere bomen.
Microklimaat	Klimaat vlak boven het aardoppervlak dat door de locale omstandigheden een geheel eigen karakter heeft.
Omvormingsbeheer	Vorm van bosbeheer waarbij de maatregelen gericht zijn op omvorming tot een bos van hogere natuurkwaliteit en waarin meer natuurlijke processen en geleidelijk aan minder beheersmaatregelen plaatsvinden.
Oude bosgroeiplaats	Boslocatie welke in het midden van de negentiende eeuw als bos op de historische kaarten staat aangegeven en welke tot op heden onafgebroken een boslocatie is gebleven. De 'oude bosgroeiplaatsenkaart' vormt de basis voor het onderzoek naar actueel nog aanwezige 'oude boskernen'.
Oude boskern	Actuele groeiplaats van autochtone bomen en struiken welke afstammelingen zijn van de oorspronkelijk inheemse flora die na de ijstijd op eigen kracht Nederland heeft bereikt. De groeiplaats kan zowel een bos betreffen als ook een houtwal of een enkele boom of struik welke als relict van het oorspronkelijk bos te beschouwen is. Voor het opsporen van deze oude boskernen wordt een set van criteria gehanteerd. In de praktijk komt het erop neer dat voor het opsporen van oude boskernen vooral de aanwezigheid van oud, meestal doorgeschoten hakhout en voormalig hakhout (spaaartelgen) een sterke indicatie is. Afhankelijk van de boomsoort, de omtrek van de stobbe en de talrijkheid wordt aan de oude boskernen een waarderingsklasse toegekend (Bijzonder waardevolle oude boskern; Zeer waardevolle oude boskern; Waardevolle oude boskern).
Pluspakket	Pakket van maatregelen gericht op natuurkwaliteit die hoger is dan de kwaliteiten zoals omschreven in het bijbehorende basispakket, als onderdeel van een overeenkomst in het kader van de Subsidieregeling Natuurbeheer 2000.
Spaaartelg	Bij de oogst van hakhout kan men ervoor kiezen niet alle stammetjes (of telgen) die sinds de laatste hakbeurt aan de stobbe uitgelopen zijn, te kappen. Men 'spaaert' dan één telg per stobbe. Hieruit kan een volwaardige boom groeien. Dit wordt ook wel 'op enen zetten' genoemd. Deze spaaartelgen kunnen worden herkend aan de vaak scheve knotsvormige voet als restant van de stobbe. Ook een onregelmatige vorm van de stam kan erop wijzen.
Stuifzand	Ten gevolge van sterke degeneratie van de bodem (door overbeweiding bijvoorbeeld) onder invloed van droogte en wind in verstuiving geraakte terreinen.
Veekering	Houtwal opgeworpen om bos(percelen) te vrijwaren van ongewenste veebeweiding en vraat. Soms was het doel juist te voorkomen dat vee een bepaald perceel zou verlaten.

